

Jože Zadavec

Ljubljana

PONOVITVE KOT SKLADENJSKI IN SLOGOVNI POJAV

Človek si prizadeva, da bi izrazil svoje misli čim ustrežnejše. Svet svojih zaznav hoče posredovati sočloveku. Če jih ubeseduje v živi govorici, pokaže tudi na zunaj svoj čustveni odnos do povedanega. Svoje sporočilo bogati z raznimi intonacijskimi poteki, s kretnjami, z izrazom obraza... Tako tudi z zunanjimi znamenji razodeva svoj odnos do povedanega. Če nam kdo pripoveduje o svojem veselem doživetju, nam ga skuša prikazati z ustreznimi besedami; doživetje sam podoživlja in ga hoče zbuditi tudi v nas. Umetniki besede lahko dosežejo v bralcu to podoživljanje s pisno besedo, opremljeno z najrazličnejšimi jezikovnimi znamenji, ki pomagajo oživiti ubeseditveno misel (klicaj sredi stavka ali pa tudi na koncu stavka npr. nakazuje, da je govoreči do povedanega čustveno močnejše zajet). Med taka sredstva, ki ponazarjajo čustveno prizadetost govorečega, spadajo tudi ponovitve istih besed.

S ponovitvami kot posebnim jezikovnim pojavom z določenimi značilnostmi se slovničarji v preteklosti niso veliko ukvarjali. Skopo omenja ponovitve Breznik v Slovenski slovnici za srednje šole (Prevalje 1921) v poglavju Figure. Omenja le anaforo in ugotavlja, da s takim ponavljanjem dosežemo poseben poudarek (str. 200). Tudi Slovenski pravopis 1962 omenja ponovitve v zvezi z vejico (str. 84) in pravi, da vejico pišemo med ponavljenima izrazoma (*O, bratje, bratje, prišel je dan*), če s ponavljanjem ne stopnjujemo. O ponovitvah s stilistično-metričnega vidika pa govori obširno Silva Trdinova v knjigi Besedna umetnost (Ljubljana 1958) v poglavju o Poetiki. Razpravlja o ponovitvah kot posebnih besednih figurah (podvojitve, anafora, epanalepsa, anadiploza, pripev...), ki jih pesniki s pridom uporabljajo, da z njimi obogatijo svoj pesniški jezik, mu dajo posebno izrazno moč in čar. — Z jezikovnimi merili se loteva tega vprašanja Jože Toporišič v Slovenskem knjižnem jeziku v zvezi z ločili (1965, str. 90—91), kjer ponovitve z vejico ali brez nje razlaga semantično. S stilističnega vidika pa se posebej govori o ponovitvah v Skj 2 (1966, str. 191—192) in dokaj obširno v knjigi Pripovedna dela F. S. Finžgarja (Ljubljana 1964).

Moj namen je poglobiti spoznanje o tem jezikovnem pojavu. Skušal bom najprej določiti tipe ponovitev glede na njihovo vsebino in obliko, izpričati njihove značilnosti v delih raznih pisateljev in pesnikov, ob interpretacijah posameznih primerov pa pokazati, kako naj jih konkretno doživljamo in kako naj si jih razlagamo.

V leposlovnih besedilih se pogosto ponovi ista beseda enkrat, dvakrat ali celo večkrat. Med ponavljenimi izrazi je ali ločilo ali veznik ali sploh nič itd. To nam je lahko merilo za razvrstitev primerov. •

Ponovitve brez vejice so lahko čiste ali takojšnje:

Na konjča k seb' jo posadi,
in hitro hitro mi zdrči,
da vse pred njim nazaj leti. (lj)*

Daleč daleč so planine,
daleč Save je iztek! (lj)
Pozdravljam te srčno srčno!

V teh ponovitvah gre v glavnem za stopnjevanje tega, kar ponovitev pomeni (hitro hitro = zelo hitro). Čistih ponovitev je razmeroma malo, dasi bi pričakovali, da jih bo kar precej zlasti v ljudski pesmi. V gornjih primerih se ponavljajo le prislovi, načeloma pa se lahko ponavljajo še drugi izrazi, ne da bi jih razmejili z vejico. »Med ponovljena izraza, katerih prvi člen lahko zamenjamo s kakšnim prislovom, vejice ne pišemo«. Taki izrazi so: koj koj, brž brž, zelo zelo, hudo hudo, kmalu kmalu, veliko veliko, beži beži... Celo ponovljeni povedki so včasih brez ločila. (Skj 1, str. 90.)

V omenjenih ponovitvah sta ponovljeni besedi med seboj v podrednem razmerju, zato med njima ne stavimo vejice. To podredno razmerje najbolj ponazoruje njihova razvezava. Tudi intonacijsko sta ponovljena izraza ena sama celota.

Ponovitve z veznikom ali predlogom so zelo podobne že omejenim ponovitvam, le da so med seboj povezane z veznikom ali predlogom. Najpogostejše vezniško sredstvo je *in*. Izražajo neko trajnost dejanja, ponavljajnost, povečanje, ali pa tudi nedoločno nakazujejo predmetnost: Mogoče je, da prerodim in vzdramim v tem človeku — kaznjencu zamrlo srce in ga negujem *leta in leta* ter naposled vzdignem iz prepada k luči visoko dušo in mučeniško spoznanje — da prerodim angela in vzdramim junaka. (Dfm) — Ob voglu mojega stanovanja je piskala burja, ostra kakor britev, da si je našla pot skozi okno pri najmanjši špranjici in zamajala *zdaj pa zdaj* zavese nad oknom. (F) — Pri njih so pokali cepci po starem običaju dolgo v noč in zgodaj zjutraj, *dan na dan, dan na dan*. (Pv) — Oče je ugovarjal, se pomišljal, sodil, da niso dovolj pripravljeni, toda možaka sta *govorila in govorila*, dokler se ni vdal. (F). — Hitreje sta se zasukala in *dalje in dalje* od poda spustila. (P) — Kar sama tudi ne bom brusila *peta od hiše do hiše dan na dan*.

Tudi v tem tipu ponovitev gre za podredno razmerje, čeprav veznik zbuja videz vezalnega priredja. Prvi ponovitveni izraz lahko nadomestimo z ustreznim podrednim sredstvom: *leta in leta* = *veliko let, dolga leta*; *zdaj pa zdaj* = *včasih*; *dan na dan* = *več dni zapored, veliko dni*; *dalje in dalje* = *zmeraj naprej, zmeraj dalje*; *čakamo in čakamo* = *kar naprej čakamo*.

Poseben tip ponovitev imamo v primerih, kot so naslednji: Nič ne pikaj! *Ilirija je Ilirija* — *vojska je pa vojska!* Vsaka terja: *daj, daj, daj!* Človek bi res obupal. (F) — *Bedak je bedak*, če ga voziš ali nosiš! (lj) — *Kar je, je. Če nočejo, pa nočejo.* (F)

To so take ponovitve, kjer se misel v ponovljeni besedi povrne k izhodišču, ne da bi našla boljšo oznako. (Prim. Pripovedna dela F. S. Finžgarja, str. 245.) Take ponovitve so splošne. Tudi v vsakdanjem govoru jih pogosto slišimo.

Tudi ponovitve z vejico (ali klicajem) so lahko čiste ali takojšnje: *Sladka je bila prevara, spoznanje pa je grenko, grenko...* boljša bi bila smrt! (C) — *Le urno, le urno obrni pete, le urno, le urno*, ker pozno je že! (P) — Vse

* Okrajšave so kot v Skj 2: Bm — Bor, Matej, C — Cankar, Ivan, F — Finžgar, Fran, G — Gregorčič, Simon, Ga — Gradnič, Alojz, Km — Kranjec, Miško, Kme — Klopčič, Mile, Ks — Kosovel, Srečko, lj — ljudsko, P — Prešeren, France, Pv — Prežihov, Voranc, Z — Zupančič, Oton; dodatne okrajšave: Dfm — Dostojevski, Fjedor Mihajlovič, Wo — Wilde Oscar, Kje — Kranjc, Jože, Mi — Mrak, Ivan.

je kakor *zdvavnja, zdavnja* gorka luč, za vekomaj ugasla. (C) — *Dorian, Dorian*, nikar me ne zapusti! je zašepetala. (Wo) — *Oh, mama, mama*, dovoli mi, naj bom srečna! (Wo)

Kadar je ob takih ponovitvah klicaj, je to znamenje posebno intenzivirane pripovedovalčevega odnosa do jedra povedi: Mogočno dvignil si svobode prapor, potisnil si sovraga v brezna žrelo... *Raskavo! Raskavo!* (C) — Pobjem! Svetlobe, ki se me je dotaknila, ne pokončaš! Te moči *nimaš! Nimaš!* Te svetlobe ne izniči niti Rim! *Nihče! Nihče!* (Mi) — Dvom me je objel, da bi zapil: »*Zakaj? Zakaj?*« (Km) Te ponovitve se od prejšnjih razlikujejo v sintaktičnem in intonacijskem pogledu. Izražajo priredno razmerje. Na to kaže njihova razvezava. Razvežemo jih tako, da izraz ponovimo in mu dodamo ustrezno podredno določilo: *grenko, grenko = grenko, zelo grenko; le urno, le urno = le urno, le še bolj urno; zdavnaj, zdavnaj = zdavnaj, že zdavnaj; raskavo raskavo = raskavo, zelo raskavo; nihče, nihče = nihče, prav nihče.*

Če je že prvi tip ponovitev poudaren, je drugi izrazito stopnjevalen, ponekod še okrepljen s poudarnimi členki kot *le, še, že*... Take in podobne ponovitve je včasih težje razvezati: Vse je *ekstaza, ekstaza* smrti! (Ks) = ... *ekstaza, prava ekstaza*... — *Zagledal sem se v zvezde. Čedalje više, čedalje više*, kje je konec? (Kj) = ... *čedalje više, čedalje više in više*... — *Tak tiho, tak tiho* vsaj! (C) = *tak tiho, tak tiho mi bodi*... — Kadar ti takole pogledam v oči — *poglej mi v oči!* — *te ljubim tako zelo, tako zelo*, da vem, da je vse izgubljeno in, ker vem, da je vse izgubljeno, morda ni še vse izgubljeno... ti! (C) = *tako zelo, tako neskončno ipd.*

Vse te ponovitve, bodisi z vejico ali klicajem, so intonacijsko zaznamovane. Padajoča oblika polkadence za prvim členom ponovitve že sama nakazuje nekoliko krepkejšo čustveno razgibanost od ponovitev, ki niso razmejene z vejico (prim. J. Toporišič, Slovenski jezik, Zagreb 1961, str. 59).

Ponovitve so lahko okrepljene s poudarnimi besedami: *Mož mora naprej, samo naprej*. Izpij do dna, naj je čaša življenja še tako gorjupa!... *Da, naprej, samo naprej!* (F) — *O beži, bolj beži še vlak*, moje misli razženi. / *O beži, bolj beži še leto iz večnosti vrat*, / da te ne prekolnem ob slovesu. (Ga) — *Povejte mi, ali ne ostane nič, čisto nič?* (C) — *Moj Bog, prijatelj, kaj ne veš, da si me žalil vdručič, zdaj, prav zdaj*, s temi solznimi besedami? (C) — *Luči, luči, toliko te strašne luči*, da mi je plesalo pred očmi. (C) To so prav take ponovitve, kot smo jih zgoraj razvijali iz čistih, dobesednih ponovitev.

Pri delnih ponovitvah se spremeni le del ponovljene enote ali del sporočila: *Po beli cesti prihajata, roko v roki, tako lepa, tako mlada*, zvezde v srcu in v očeh... (C) — *Zdelo se mi je, kakor da je govorila z nami od onkraj morja, od onkraj zvezd*. (C) — *Tam je stala na pragu, španska kraljična*, kakor je stala nocoj. *Prav tista lica, prav tiste oči, prav tisti smehljay*, ki je milosti prosil... (C) — *Vi oholi, vi pene na vrhu kipenja*, pomnite, da je v svetu *pisal zgodbe trpin, pisal jih*, ko se je prebudil osuvan in zbičan. (F) — *Kje je, o mladost, kar si imela? / Kje je, o mladost, kar si hotela?* (Ga) — *Ti... jaz pojdem... jaz sem jo našel... jaz jo vidim... daleč... daleč... daleč...* (C)

Ko govorimo o ponovitvah, se nam samo po sebi vsiljuje vprašanje, zakaj pravzaprav ponovitve, čemu se vendar ista beseda še enkrat, dvakrat ali celo

večkrat ponavlja. To vprašanje je tem bolj upravičeno, ker ponovitev ne spremeni obsega povedi. Npr.:

*Tisočkrat tisoč, še več nas je bilo,,
tisočkrat tisoč hlapcev in sužnjev,
tisočkrat tisoč ponižnih, boječih,
tisočkrat tisoč v prekletstvu tonečih,
tisočkrat tisoč z žolčem pojenih... (Ks)*

V drugem, tretjem, četrtem in petem verzu bi ponovitve lahko izpustili in bi se obseg povedi ne spremenil. V tem primeru bi jih po načelu gospodarnosti morali opustiti. Vendar so upravičene oz. nadvse potrebne iz stilističnih razlogov.

Če recitiramo omenjene verze brez ponovitve besedne figure *tisočkrat tisoč*, začutimo takoj, da v njih ni tiste razgibanosti kot sicer ob ponovitvah. Afektivnost, napetost... bi prišla do izraza tudi brez ponovitev *tisočkrat tisoč*, saj jo stopnjuje že samo brezvezje, vendar je ta okrepljena prav s ponovitvami. S ponavljanjem te besedne figure doseže pesnik v bralcu poseben učinek, izzove v njem posebno podoživljanje tega tragičnega dejstva. (K temu podoživljanju seveda v veliki meri prispeva tudi zvočna plat uporabljenih glasov.)

Taka intenzifikacija je v poeziji sploh zelo priljubljena. Srečko Kosovel jo v naslednjih verzih prav tako doseže s ponavljanjem besednih figur, ki spremljajo in hkrati podpirajo stopnjevalno tehniko v sobesedilu. Naj bo nekaj primerov za ponazoritev:

*Morje preplavlja zelene poljane,
morje večerne žgoče krvi,
in rešitve ni in ni,
dokler ne padem jaz in ti,
dokler ne pademo jaz in vsi,
dokler ne umremo pod težo krvi.
Z zlatimi žarki sijalo bo sonce
na nas, evropske mriče. (Ks)*

*Sredi poljan si in poješ mi pesem zeleno vso,
pesem vetra in vej in trave in sonca na travi,
pesem hitečih in pesem stoječih valov
pesem srebrnih in pesem zlatih valov —
pesem potokov in pesem žit. (Ž)*

*Čujem z obali žvižganje parnikov,
čujem prikrito ječanje dvigalnikov,
čujem strojev težko brnjenje,
čujem pod njimi vzdih v življenje! (Ks)*

*Potem so prinesli jih pet ali šest,
pet ali šest ostankov človeških teles,
pet ali šest, ki so še davili bili,
pet ali šest — zdaj so zabili jih v les. (Kme)*

Intenzifikacijo občutja in gibčnost jezika razodeva naslednji odlomek iz novele *Prvi spopad*:

Najhuje je bilo gonilcema. Obhajati ju je jela rahla omotica. Francuh je pomislil na druge stvari, da bi premotil in umiril skeleči občutek prenapornega dela. *Na šolo, na pašo, na lo, kako bo postal močnejši, kako bo dorastel tudi Andruh, kako bodo potem trije Čarnoglavi zgrabili tega starega mačka in ga gnali... gnali z lahkoto trije*

kreпки gonilci, da bo tulil, kakor tuli na drugih gumnih... stisniti zobe in *goniti, goniti*... *Ta kup, ta prekleti kup*... *ali se ne bo zmanjšal, ali ga ne bo zmanjkalo?*... *Bo, bo, samo gnati, gnati*... *še malo, še malo*... *gnati, gnati* in če ti duša izskoči. (Pv)

Tukaj kar mrgolijo ponovitve predlogov, povedkov, prislovov ob poudarnih besedah, celo celih vprašalnih stavkov. Napetost se vedno bolj stopnjuje; čim bolj gre proti koncu, tem več je ponovitev, v zadnjem delu so kar same ponovitve. Francuh razmišlja o drugih stvareh, samo da bi premotil občutek prenapornega dela. Razmišlja, toda napor daje takt temu razmišljanju. To integriranje misli in dela pisatelj upodablja po ritmu njegovega napornega dela. Stvarnosti svoje usode se Francuh dobro zaveda. Čim dalje razmišlja, tem bolj v njem raste sla po maščevanju nad tistimi, ki mu krojijo to usodo. Usoda življenja ga preveč prizadeva, da bi mogel čakati trenutka, ko bodo dorasli vsi *trije Čarnoglavi* in se maščevali nad *starim mačkom*, zato se mu energija jeze trenutno sprošča ob delu, ob tem *prekletem kupu*, ki se nikakor ne mara zmanjšati. Sla po maščevanju Francuha tako žene, da kar bruha iz sebe. To bruhanje ponovitve kar verno ponazarjajo. Da bi ta naraščajoči srd, to stopnjevalno kipenje v subjektu izrazil umetnik besede, so mu ponovitve ob vsej natrganosti sobesedila naravnost nenadomestljive; ne našli bi besed, s katerimi bi to silno kipenje čustev posredovati bralcem ustrežneje.

Na koncu naj poudarim, da skoraj pri vseh pisateljih nastopajo ponovitve v takih leposlovnih besedilih, kjer vse bolj ali manj diha v nekem zanosu, je vzvišeno in slovesno. Vsem ponovitvam pa se navadno pridružujejo na svoj način kopičenja, brezvezje, mnogovezje, natrganost...

Božena Orožen

Gimnazija Celje

LITERARNA IN KULTURNOZGODOVINSKA EKSKURZIJA V CELJU

Na Gledališko ulico je obrnjeno gledališče, zdaj njegova zadnja fronta, prej pročelje. Po Vodnikovi ulici, kjer je bil še 1825. leta jarek, čez katerega je držala lesena brv, pridemo na Šlandrov trg in se znajdemo pred sestavnim delom nekdanjega obzidja — severozahodnim stolpom, kjer je bila nekoč rabljeva mučilnica. Ta stolp s sosednjima hišicama, od katerih je bila ena rabljevo stanovanje, je vsaj od leta 1825 služil za *gledališče*. V njem so se ustavljale potujoče igralske skupine. Plošča na stolpu spominja na rojstvo slovenskega gledališkega življenja v Celju — 16. september 1849. Takrat je skupina meščanov pod vodstvom tiskarja *Janeza Jeretina* zaigrala Županovo Micko. V pomladi narodov so v tem poslopju igrali še nekajkrat, zadnjič še 1852. leta v Bachovi dobi, v ustavni dobi pa le izjemoma, zakaj gledališče so si lastili Nemci. 1885. leta so gledališče preuredili. Tako je dočakalo razpad Avstro-Ogrske ter dalo končno prostor uprizoritvam Dramatičnega društva. Zdaj so tu delovali posebno Milan Skrbinšek, Adolf Pfeifer in Fedor Gradišnik. Med okupacijo so ga Nemci začeli ponovno preurejati, a dela niso opravili, tako da je po osvoboditvi dobilo se-